

Пустовіт В. Ю.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСТВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Творчість Лесі Українки ґрунтовно досліджена представниками різних наукових галузей, мистецьких напрямів, літературознавчих шкіл. Однак, окрім оприлюдненого, епістолярій письменниці містить вагомий інформаційний потенціал як для розуміння сутності мистецької спадщини зазначеного періоду загалом, так і для висвітлення особистих стосунків поетеси з видатними сучасниками та перебігу історичних фактів і подій. Зазначене в сукупності дозволяє науковцям і поціновувачам творчого здобутку Лесі Українки не лише заглибитися в розуміння джерел формування поетеси, прозаїка, драматурга, а й визначити роль жінки в суспільстві на межі двох століть, осягнути непрості родинні й особистісні стосунки тощо.

Письменницький епістолярій сприяє відстеженню еволюції творчості митця. У наукових розвідках ми неодноразово наголошували, що епістолярій достовірно відбиває лабораторію авторського стилю, експериментування в пошуках жанру, є проявом психології творчості, гендерних відносин, світоглядних пошуків, ціннісних аспектів тощо.

Дослідження листування Лесі Українки дозволило виявити коло її друзів і однодумців, отримати нові знання про історичних діячів і відомих особистостей (з якими поетеса близько спілкувалася), інших представників мистецтва, суспільного й національно-культурного життя українства. У листах відтворено портрети, іноді описано риси характеру, мистецькі уподобання письменників як слов'янських, так і європейських літератур, наведено критичні зауваження про творчість, згадуються моменти приватного характеру тощо. Докладно передано портретні характеристики членів родини, друзів, лікарів.

Стаття ґрунтується на аналізі останнього видання листів Лесі Українки (2016–2018 рр.), у яких збережено авторський правопис, відсутні цензурні вилучення, наявні в листах 12-ти томного видання минулого століття. У процесі дослідження з'ясовано особливості листа як мемуарного жанру; простежено еволюцію світогляду письменниці з урахуванням контекстів доби та взаємозв'язку епістолярію з художньою літературою; розкрито на основі листування зародження задумів художніх творів та шляхи їх реалізації, ставлення до національно-культурних запитів епохи; зроблено спробу узагальнення складників феномену мистецької лабораторії видатної поетеси.

У висновках акцентовано, що епістолярні діалоги є невіддільною частиною духовної спадщини митця, відображають громадські інтереси й ідеали, обставини особистого життя, умови праці й творчості, розкривають суспільно-політичну й культурно-мистецьку атмосферу доби.

Ключові слова: лист, епістолярій, національно-культурний компонент, адресат, епоха.

Постановка проблеми. Письменницький епістолярій сприяє відстеженню еволюції творчості митця. У наукових розвідках ми неодноразово наголошували, що епістолярій достовірно відбиває лабораторію авторського стилю, експериментування в пошуках жанру, є проявом психології творчості, гендерних відносин, світоглядних пошуків, ціннісних аспектів. З огляду на виклики сьогодення цілком природним є дослідження й уточнення деяких моментів історії розвитку національної літератури, культури. Саме в цьому аспекті доцільним видається подальше просте-

ження поглядів і діяльності Лесі Українки, відображених у листовному спілкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча творчість Лесі Українки не обділена увагою науковців, про що свідчать ґрунтовні праці В. Агеєвої, А. Бичко, О. Косач-Кривинюк, П. Одарченка, О. Сліпущо та інші, проте науковці майже не торкаються проблеми її листування. До того ж спеціальні науково-теоретичні дослідницькі праці, присвячені вивченню епістолярію окремого письменника, в українському літературознавстві зустрічаються нечасто (В. Гладкий, В. Святовець, Ж. Ляхова, І. Забіяка та інше).

Постановка завдання. Мета полягає у визначенні ролі листування Лесі Українки як джерела з історії національно-культурного життя українства кінця XIX – початку XX ст., як складника українського національно-літературного процесу цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Епістолярій – жанр, що надає можливість побачити не лише творчі контакти письменника з однодумцями, а й відкриває особистість автора листів з іншого (неофіційного) боку. Зазвичай людина, залишаючись наодинці з аркушем паперу, не контролює й не стримує все те, що наболіло чи рветься назовні від радощів, тож, вважаємо, в листах відкривається «оголена» душа письменника, яка читачеві листів презентує сутність і глибину особистісного потенціалу дописувача.

Значна за обсягом та розмаїття за змістом і колом адресатів епістолярна спадщина Лесі Українки засвідчує багатий внутрішній світ мисткині, розкриває чисту й знеболену її душу, є одкровенням, сповіддю й заповітом одночасно. На жаль, укорочене хворобою дитинство, ускладнювало фізичний розвиток тіла, проте загартувало дух. Переборюючи біль, Леся бралася за все, що дозволяло в той чи інший час її здоров'я. У 18-літньому віці вона активно включається в діяльність київської «Плеяди», переймається планами і намірами членів гуртка, докладає немалих зусиль для їх здійснення. Цілеспрямована діяльність у «Плеядах» стала своєрідним поштовхом до перекладацтва: було докладено великих зусиль у процесі підготовки видань для народу – перекладів із російської та західноєвропейських літератур. У листах цього періоду юна перекладачка докладно зазначала, яких авторів варто читати народу, а яких не слід брати до читальні. Вибір ґрунтувався як на власних переконаннях, так і на листах М. Драгоманова. Допомігав і новий дописувач – Михайло Павлик, з яким Леся вільно обговорювала суспільно-політичні й громадські теми в плані відстоювання потреб жіноцтва.

Дослідження листів Лесі Українки, зокрема тематики, проблематики, настроїв і почуттів дописувачів, а також орієнтація на час, коли жила й писала авторка, дозволяє виокремити кілька умовних груп в її епістолярії.

Кожен з етапів написання листів характеризується певними особливостями як в історичному плані, так і в плані розвитку й формування світоглядних позицій письменниці. Дівчинка навчилася читати в п'ять років, відповідно, згодом і писати, отже, першого листа адресувала бабусі Драгома-

новій. З листів до бабусі видно, що стосунки були надзвичайно лагідними й ніжними на противагу авторитарному спілкуванню з матір'ю. Тематика листів рясніє побутовими подробицями й докладним описом найважливіших справ у Колодяжному, перемежована дитячими емоціями, вираженням любові до близьких людей, захопленням і радістю від спілкування з бабусею.

Наступна група – листування Лесі з родиною Драгоманових. В особі дядька Михайла дівчинка знайшла не лише старшого товариша, а й друга, порадирика, учителя в літературних, політичних справах, довіреного співрозмовника.

З 1888 року виокремлюються листи, а їх чимало, присвячені опису хвороби, специфіці лікування, обладнанню клінік тощо.

У 1890-му Леся Українка вперше пише лист у віршах до свого брата, з яким у неї були надзвичайно близькі стосунки (Леся дуже важко сприйняла його смерть. – прим. наша. – В. П.). З ним вона радилася з багатьох питань, зокрема щодо перекладів.

У листах наступних років чимало місця приділено докладному аналізу різноманітних творів – від «Чайльд Гарольда» Байрона до «Царівни» Ольги Кобилянської. Серед співрозмовників Лесі Українки в цей період – відомий Іван Франко, поет і перекладач Осип Маковей, сходознавець Агантигел Кримський, громадський діяч Михайло Кривинюк.

Майбутню письменницю надзвичайно зацікавило перекладацтво. Так, у листі до брата вона пише про потребу чіткого визначення в питанні, для кого має бути перекладна література: «Бо коли перекладна література має видаватись для народу (для простого народу), то тоді каталог творів для перекладання можна, і навіть треба, скоротити. Коли ж се видання має бути для інтелігенції, то тоді список треба б іще розширити» [1, с. 74–75]. З певним юнацьким максималізмом Леся Українка надто критично аналізує творчість класиків, зокрема романи І. Нечуя-Левицького, неодноразово різним адресатам скаржитись на О. Кониського та Б. Грінченка, висловлює незадоволеність низькопробністю п'єс українського театру.

Розуміючи бездіяльність інтелігенції, кволість письменства, Леся Українка закликала однодумців до створення жіночої газети і писала в листах про труднощі й перепони на цьому шляху, жваво обговорювала видання журналу «Дзвінок».

Особливо гострими для Лесі Українки були московське й галицьке питання. Надто болючими для прогресивних українців були ці проблеми.

Письменниця мала намір видати брошуру й прояснити відносини між двома країнами: «Хотілось би фактично доказати (цитатами з автентичних джерел, що зовсім можливо), як сама Москва прищепляла з великим трудом, правдами й неправдами віру в те, ніби все зле робиться без відому царя. Хотілось би викрити всю деморалізацію, що вносила вона в наш народ» [2, с. 489–490].

Спершу дуже приваблювала Лесю Українку Галичина, як земля, де можна, користуючись деякими пільгами конституційного ладу, друкувати свої твори. Відомо, що перші поезії поетеси були опубліковані саме у львівських виданнях. Щоб попередити надмірне захоплення галицьким суспільством, допомогти Лесі Українці розібратися в складних галицьких справах, М. Драгоманов радить їй у листах не ідеалізувати Галичини, бо робочих людей там мало, а серйозно працюючих ще менше. Глибші стосунки Лесі Українки з галицькою інтелігенцією примусили її переглянути своє ставлення до літературно-громадських справ у Галичині, а незабаром цілком усвідомити правдивість застережень і висновків дядька. Перебуваючи в Галичині, спілкуючись із представниками її передових кіл, поетеса намагалася розібратися у складних сплетіннях галицьких відносин, скласти власну думку про політичні партії, їх вплив на суспільне життя, здобутки західноукраїнської літератури. І чим далі, тим більше складною і суперечливою видавалася їй до того така приваблива картина життя в Галичині. Аналізуючи тогочасну ситуацію в галицькій краї, Леся Українка на власні очі побачила облудність стратегії і тактики політики народолюбів. «Угода» крайового галицького уряду з центральним австрійським урядом (1890 р.), яку галасливо вихваляли народолюбів, мала більш негативне, ніж позитивне значення, була тільки кроком до нового виду поневолення українського народу, кроком до відриву Галичини від України. Природно, що і М. Драгоманов, і Леся Українка одноставно засудили цю, так звану новоєрівську угоду як компромісову, образливу для передової інтелігенції і всього українського народу. «Ота знаменита «Угода» наробила чимало шуму у нас на Україні, бо то собі люди наші думали: що буде благодать... Та мені тепер такою нещасною, легкодухою до дурної видається та «угода», що мені аж сором за галичан, як вони могли намислитись на таку дурницю», – зазначала Леся Українка у листі до дядька [4, с. 137].

Обурювала діячку і тактика галицької політичної боротьби за владу, яка постала перед нею як неприпустима та назавжди відбила захоплення

Галичиною: «Вразила мене тільки одна справа в тутешній виборчій агітації: се так звані «видатки на агітацію», попросту сказавши, грубий підкуп! Хто має більше грошей, того і партія міцніша!» [2, с. 118].

Окрема група листів присвячена мандрям. Попри хворобливий стан, Леся мріяла якомога більше дізнатися й побачити в житті, тому мріяла про мандри: «...на мене напала охота поїхати куди-небудь у чужий край. Сплю і бачу усякі мандрівки» [1, с. 441]. І хоча всі переїзди давалися вкрай тяжко через фізичний біль, усе ж таки при першій можливості Леся вирушала до нової країни.

Звичайно закордонні подорожні описи мають неоціненну вагу з позицій культури, як-от: опис останнього дзвоника в Болгарії, їжа, природа, погода в болгарському містечку Владаї, докладний аналіз політичного устрою країни, театрального мистецтва, історична довідка про місто тощо. Цікавими є описи Берліна, особливо медичного устаткування клініки, Відня. Жіноче захоплення викликала Італія – ринок тканин, школа-гімназія, дерева з мандаринами, конкурс яхт, політичний устрій тощо. Виношувала плани про написання новели й оповідання для дітей на сучасні єгипетські теми, постійно порівнювала Грузію з рідними місцями, називаючи Хоні «трущобка», «Словом – кавказьке велике Колодяжне» [3, с. 542].

Рядки листів, де описується Гадяч і його околиці, рідне Колодяжне, Чернівці, ліси Буковини, пройняті особливою ніжністю й гордістю за рідні серцю місця. Сьогодні ці описи є історичним і національно-культурним фактом: «Поїхали ми в Броварки дивитись на могили (курганний могильник скіфського часу). Другого дня вибрались в Цяччин хутір (родове гніздо прадіда Лесі Українки), по дорозі ще заїздили в Ковалевщину (хутір М. Ковалевського)» [2, с. 67–68].

Після кам'яного Берліна тягнуло Лесю до батьківської домівки, куди вона запрошувала на гостини О. Кобилянську. Цей опис гідний пензля майстра: «Околиця тут гарна, горизонт широкий, людей не занадто багато, може Вам здається й замало. Будемо човном плавати і просто руками, коли вмієте; окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії. Мої сестри (їх у мене три) покажуть Вам всю околицю, побачите вже таку Україну, що «українійшою» й нема. Наша хата оточена лісом, а нижче по річці ліс ще більший, не смерековий, правда, а мішаний, але темний і гарний» [2, с. 150–151]. Варто віддати належне,

що такі самі приємні враження були в Лесі Українки після відвідин помешкання Кобилянських: «От уже правда, що «зелена» Буковина, а надто тепер. Гарна країна» [2, с. 250].

Молоду Лесю завжди приваблювали питання ролі й становища жінки в чоловічому суспільстві, тому її спостереження за побутом жінок цікаві, особливо у порівнянні, яке наводить сама Леся Українка, з жінкою Болгарії, Росії та Галичини: «Бути в Болгарії жінкою се не дуже то цікава доля, я б принаймні не хотіла. В Росії хоч біда й лихо, та хоч людей добрих багато і товариство тебе за людину, а не за мавпу вважає. Та врешті в Галичині теж трошки до сього подібне життя (я говорю про життя жінок, на скільки про нього чула)» [1, с. 304]. Через п'ять років у листі до товаришки О. Кобилянської також порушує «жіноче питання» в Галичині, де ситуація не змінилася: «У галичан мене ще вражало якесь чудне, непросте відношення до жінок, все вони дивляться на нас або з гори в низ, або з низу в гору, а щоб так просто, нарівні – зроду!» [2, с. 135].

Отже, навіть побіжний аналіз листів Лесі Українки доводить її зацікавлення не лише краєвидами й зразками культури Європи, а в більш глибинному, ментальному сенсі відтворюють її вболівання за рідну Україну. Детальні описи, розміщені в листах, діалоги видатних сучасників, відтворені живо й достовірно в більшості з них, не лише позначені науковою, культурно-національною, пізнавальною цінністю з історичного минулого й епохи, яку репрезентують, а й залишаються невичерпною криницею Лесиної творчості, розкривають її душу, спонукають до наслідування її незламного духу. Листи поетеси до відомих суспільно-культурних діячів України кінця XIX – початку XX ст., подвижників українського національного руху (М. Драгоманов, Олена Пчілка, І. Франко, М. Павлик, О. Кобилянська, А. Кримський тощо), ще очікують досліджень науковців,

зацікавлених відтворенням ідейних шукань української інтелігенції, уточненням характеристики світогляду самої поетеси, конкретизацією її позиції в питаннях політичної боротьби та розвитку національно-культурного життя. Цінність епістолярію поетеси становить також наявна розрізнена інформація про: періодичні видання; імена й діяльність маловідомих для сучасників митців; літературні дискусії й обговорення книжкових новинок; творче спілкування з однодумцями й опонентами тощо.

Висновки. З огляду на завдання наукової розвідки висвітлено окремі позиції стосовно епістолярію Лесі Українки, які підтверджують, що національно-літературний аспект є пріоритетним у її спадщині.

Свідчення дописувачів, збережені в листах, надзвичайно важливі для розуміння особистісного феномену Лесі Українки, адже саме надії й очікування, втрати й розчарування гартували її дух, життєвий вибір, мистецько-культурницьку позицію. Вивчення, публікація листів письменниці ще раз доводить автентичність цього жанру, унікальність у розкритті творчої лабораторії митця. Значна кількість листів ще очікує своїх дослідників.

Листи поетеси викликають захоплення стилістичною майстерністю (влучні порівняння, багата фразеологія, ремінісценції з творів класиків, вкраплення іншомовних конструкцій тощо), несуть естетичне задоволення, сприяють вдосконаленню епістолярних навичок і грамотному мовному оформленню власних думок нашими сучасниками.

Отже, епістолярій як невіддільна частина мистецько-духовної спадщини творчої особистості відображає громадські інтереси й ідеали, обставини особистого життя митця, умови праці й творчості, розкриває суспільно-політичну й культурно-мистецьку атмосферу доби, духовно-моральний потенціал як автора листів, так і його адресатів та суспільства загалом.

Список літератури:

1. Леся Українка. Листи: 1876-1897 / Упорядкування Прокіп (Савчук) В. А., передмова Агеєвої В. П. Київ : Комора, 2016. 512с.
2. Леся Українка. Листи: 1898–1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ : Комора, 2017. 544 с.
3. Леся Українка. Листи: 1903–1913 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ : Комора, 2018. 736 с.
4. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897) / Леся Українка; упорядкув. В. Яременка. Київ : Наук, думка, 1978. 543 с.

Pustovit V. Yu. LESYA UKRAINKA'S EPISTOLARY AS A SOURCE OF HISTORY OF THE NATIONAL AND CULTURAL LIFE OF UKRAINE IN LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

Lesya Ukrainka's work has been thoroughly studied by representatives of various scientific directions, artistic trends, and literary schools. However, in addition to the published one, the writer's epistolary contains important information both for understanding the essence of the artistic heritage of that period as a whole

and highlighting the poet's personal relationships with prominent contemporaries, and the course of historical facts and events. Taken together, this allows scientists and admirers of Lesya Ukrainka's creative heritage not only to delve into understanding the sources of her development as a poet, prose writer, and playwright but also to determine the role of women in society at the turn of the century, to understand difficult family and personal relationships.

The writer's epistolary helps to trace the evolution of the master's work. In our research, we have repeatedly emphasized that epistolary reliably reflects the laboratory of the author's style, experiments in search of genre. It is a manifestation of the psychology of creativity, gender relations, worldview, value aspects, etc.

The study of Lesya Ukrainka's correspondence revealed her circle of friends and like-minded people, gave new knowledge about historical and prominent figures (with whom the poet had close relationships), other representatives of art, social, national cultural life of Ukraine. The letters contain portraits, sometimes describe character traits, artistic preferences of writers of both Slavic and European literature, make critical remarks about creativity, mention moments of a private nature, etc. Portrait characteristics of family members, friends, and doctors are presented in detail.

The article is based on the analysis of the latest edition of Lesya Ukrainka's letters (2016–2018), in which the author's spelling is preserved. There are also no censorship exceptions unlike in the letters of a 12-volume edition of the last century. The research clarifies the features of a letter as a memoir; traces the evolution of the writer's worldview taking into account the contexts of time and the interrelation of epistolary with fiction; reveals the origin of ideas of works of art and ways of their implementation, the attitude to the national and cultural needs of the epoch based on the correspondence. An attempt is made to generalize the components of the phenomenon of the art laboratory of the outstanding poet.

The conclusions emphasize that epistolary dialogues are an integral part of the artist's spiritual heritage, reflect public interests and ideals, circumstances of personal life, working and creative conditions, reveal the socio-political and cultural-artistic atmosphere of the epoch.

Key words: letter, epistolary, national and cultural component, addressee, epoch.